

ДЕПОПУЛАЦИЈА СЕЛА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ КАО ПРЕПРЕКА ЕКОНОМСКОМ РАЗВОЈУ

*Стефана Бабовић^{*1}, Сузана Ловић Обрадовић*, Ирина Прыгунова***

* Географски институт „Јован Цвијић“, САНУ, Београд, Србија

** Филиал МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Севастополе, Россия

Апстракт: У раду су анализирани социо-економски подаци насеља која припадају општини Владичин Хан. Општина припада Пчињском округу и налази се на југоистоку Србије. Насеља су типично руралног карактера и налазе се у планинској области, сем Прибоја који је дислоциран у 19. веку. На најнижој висини је Прибој (350–460 m), а на највишој је Кукавица (1.170–1.230 m). Тема овог рада су такође и насеља: Лебет, Рдово и Костомлатица. Добијени подаци су резултат анализе података добијених од Републичког завода за статистику. Ови подаци се односе на период 1971–2011. Почетком посматраног периода Прибој је имао највећу популацију (359 становника). Према подацима из последњег пописа (2011), у овом насељу је живело 296 становника просечне старости 44 године. По последњем попису насеље с најмањом популацијом је село Костомлатица. Овде живи 10 становника просечне старости 76,3 година. Други демографски показатељи указују на гашење села у овој области. Депопулација је проблем ком држава не придаје довољно пажње, нарочито у планинским и пограничним крајевима, попут овог.

Кључне речи: села, старосна структура, депопулација, Владичин Хан, југоисточна Србија

Увод

Напуштање села је проблем који датира од краја 19. века и достиже врхунац у другој половини 20. века. Један од главних разлога напуштања села је индустријализација (Baumann, 2011; Xie et al., 2014). Током прошлог века забележена је масовна појава одласка људи у град ради запослења (OFID, 2007; Gregory, 2012). Касније, у развијеним земљама, терцијарни сектор привреде је имао примат, док је у земљама у развоју превладао секундарни сектор. Пољопривреда је механизована и модернизована, па је био потребан мањи број радника.

У Западној Европи, рурална депопулација довела је до негативног развоја становништва у многим руралним регионима (Pinilla et al., 2008). До тачке кулминације у Финској и Шведској дошло је крајем 1960-их, када су „велике старосне кохорте” кренуле у потрагу за тржиштем рада, док је истовремено економски раст у центрима био веома брз (Vartiainen, 1989). Разлози који су довели до нестајања села и смањења броја становника у њима су слични широм света. Није различито ни на Балканском

¹ Correspondence to: s.babovic@gi.sanu.ac.rs

полуострву, а добар пример је Бугарска. Смањење броја села проузроковано је променом државних граница, оснивањем нових насеља (као резултат таласа избеглица), урбанизацијом, оснивањем нових индустријских насеља у рударским регионима (која се у статистици сматрају руралним), итд. (Glamuzina, 1996; Младенов & Илиева, 2012). Такође, на североистоку Црне Горе процес депопулације је достигао свој максимум почетком 21. века. „Депопулација обухвата 85 од 113 насеља или 72,81% (1.082 km²), док је површина читавог региона (11.486 km²), где је према попису из 1971. године живело 37.851 становника (59,94% укупне популације), а према попису из 2003. године 9.578 (17,52% укупне популације)“ (Rajović & Bulatović, 2013, 29).

Неопходно је освежити антропо-географске податке о насељима југо-источне Србије, јер су постојећи застарели. Нека села су спонтано нестала – Гаре (Прешево), Ђорђевац (Бујановац), Коритник (Нишка Бања), Вукојевац, Растелица и Тачевац (Куршумлија) (Stamenković & Gatarić, 2006). Погранична и планинска села су прва угашена. Отпорна насеља су она која гравитирају градовима и која су најчешће са њима и функционално повезана. Села су извор хране, ресурса и становништва. Сорокин и Цимерман су објавили књигу Принципи рурално-урбане социологије. Ова књига је стара 83 године, а данас још расправљамо о истим проблемима. Они су тврдили да градови не могу опстати без села и обрнуто (Sorokin & Zimmerman, 1931).

Ако проблеми постоје деценијама и само се продубљују, уместо да буду решени, онда је неопходно променити приступ. Популациона политика и рурални егзодус су комплексни проблеми који не могу бити решавани независно од пољопривредне политике, планске изградње инфраструктуре, политике одрживог развоја, а све у складу са националном политиком.

Демографске карактеристике југоисточне Србије као индикатор економске стабилности

Југоисточна Србија (14.007 km²) обухвата пет округа: Нишавски (2.727 km²), Пиротски (2.761 km²), Топлички (2.229 km²), Јабланички (2.770 km²) и Пчињски (3.520 km²) што је 15,9% укупне области Републике Србије. Према попису из 1981. године, једино је у Пчињском (5,44‰) и Јабланичком округу (1,98‰) забележен позитиван природни прираштај (Шљукић, 2011). Осим Рашког округа, са позитивним природним прираштајем био је и Пчињски округ, према попису из 2002. године (Мишовић, 2009). Ако упоредимо националну и етничку структуру у претходна два пописа, видећемо да је број становника у свим групама, осим код Рома, у опадању. Треба напоменути да је албанско становништво у општинама Бујановац, Медвеђа и Прешево бојкотовало попис 2011. године. Сходно томе, према последњем попису у Пчињском округу живело

је 680 Албанаца, а 2002. године тај број био знатно већи (54.795). За разлику од Рома, код којих се бележи константан пораст броја становника, број Срба се смањује у свим окрузима југоисточне Србије. Албанско становништво, према последњем попису из 2002. године, чинило је четвртину укупног становништва Пчињског округа, а ако узмемо у обзир само остала насеља (без градова), чинили су 39% укупног становништва.

Пре две деценије Југ Србије је имао пола милиона становника више у односу на Север, међутим према подацима из 2011. године, становништво Северне Србије повећало се за 41.000, док се становништво Јужне Србије смањило за 403.000 (Пенев & Маринковић, 2012). У наредних 15 година, једно од четири села у Србији ће нестати (Стојиљковић, 2011). Љубиша Марковић (2012) у својим научним радовима писао је да је демографска компонента основа за напредак, опстанак и развој сваког друштва/човечанства, и да занемаривање основне истине, пре или касније, доводи до разорних/апокалиптичних последица. Он је, такође, навео да је 1.600 сеоских насеља у Србији нестало, од којих је већина на југоистоку Србије (Марковић, 2012).

Један од демографских индикатора који утиче на демографски развој јесте број абортуса. Током периода од 2000. до 2007. године број абортуса се смањивао. „Званични подаци су редом били 34.255, 30.794, 29.856, 29.856, 26.645, 25.665 и 24.273“ (Rašević, 2008, 10). Овај број је још увек велики, у односу на друге европске земље. Не постоји стратегија за опстанак породице као стуба друштва у модерном свету, те је изложена изобличењу и деградацији. Мањак инвестиција у економији и недосататак популационе политике не доводе само до негативног механичког, већ и до природног кретања становништва.

Стање демографске компоненте у овом региону је изузетно лоше а узроци су многобројни. Одељење за национални развој при Министарству финансија је направило методологију за одређивање индекса развојне угрожености. На основу овог индекса формирано је пет група, где су припадници прве групе најразвијенији, а припадници пете групе најугроженији. Пчињски, Топлички и Јабланички округ припадају петој групи, Пиротски припада четвртој, а Нишки другој групи. Индекс обухвата: економску, демографску, образовну, инфраструктурну и еколошку димензију. (Цветановић, Николић & Илић, 2012).

Из наведеног се може видети да је демографска компонента од изузетног значаја и да је неправедно занемарена годинама уназад. Регион југоисточне Србије има популацију од око милион становника (935.937), а 46% од укупног становништва живи у сеоским насељима. Ово није занемарљив број људи и поред неповољне старосне структуре. Узнемирујуће је да је демографска и економска слика била много повољнија, а све указује да ће се

опадајући тренд наставити. Процес деградације економије, који је довео до исељавања становништва, може се јасно видети на примеру Топличког округа. На почетку периода који се анализира (1974-2011), већина становништва је било пољопривредно, међутим, према попису из 2002. године, у највећој мери због индустријализације, свега 10% становништва је било пољопривредно. Приватизација је довела до затварања готово свих државних фирми у овој области – Козара, Топличанка, Фабрика стакла, Фабрика обојених метала, Фабрика веш машина, Хисар, Фабрика минералне воде „Топлица Милан“ и сл. Једини позитиван пример је Планинка (Божић, 2012).

Последње, али не и најмање важно, Бошковић у својој књизи Транснационални организовани криминалитет, наводи да је ова област део коридора трговине дрогом, оружјем и белим робљем. Један од путева дроге, пролази кроз Србију и повезује Турску и Бугарску са једне и Хрватску, Словенију и Италију са друге стране. То је такозвана „Централна рута“. Како се у књизи наводи, 80-90% хероина који је заплешен у Европи, пролази Балканском рутом. У књизи је описан и трансфер оружја са Косова и Метохије ка Блиском Истоку, што укључује прелаз преко југоисточне Србије као централног места на траси трговине белим робљем (Бошковић, 2003). Смањење броја становника, пре свега српске националности, може се објаснити горе поменути, озбиљним факторима дестабилизације у региону. Може се повући паралела са Косовом и Метохијом, који се налазе на истом коридору, а у непосредној су близини проучаване области. Константно смањивање броја Срба и повећавање броја Арбанаса, као и већ поменути положај, довели су до дестабилизације овог дела Србије (Степић, 2012). „Преломна тачка“ у промени броја становника Косова и Метохије била је такође 1970-их (Крстић, 1994).

Материјал и методе

Добијени подаци су резултат анализе података добијених од Републичког завода за статистику. Статистички анализирани подаци односе се на период 1971-2011 године. Костомлатица (7,1 km²), Кукавица (10,1 km²), Прибој (7,3 km²) и Рдово (12,2 km²) припадају разбијеном типу села, док Лебет (4,6 km²) припада збијеном типу села. Ових пет села је изабрано како би се показало да проблем депопулације има дубоке корене. Негативне последице демографске репродукције огледају се у поремећају етничке равнотеже на штету српског народа, али и у депопулацији планинских сеоских подручја у Србији (Митровић, 2011).

Табела 1. Број становника и домаћинстава, 1948–2011

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Број становника								
Костомлатица	203	203	176	186	72	34	22	10
Кукавица	101	121	118	111	53	42	20	19
Лебет	304	307	314	302	190	135	102	63
Прибој	536	532	478	359	334	391	392	296
Рдово	390	402	359	314	253	162	136	80
Број домаћинстава								
Костомлатица	29	32	34	33	21	14	13	7
Кукавица	20	22	20	19	16	17	10	10
Лебет	44	45	63	61	46	35	34	25
Прибој	108	114	130	106	105	117	131	114
Рдово	65	62	68	67	63	54	62	41

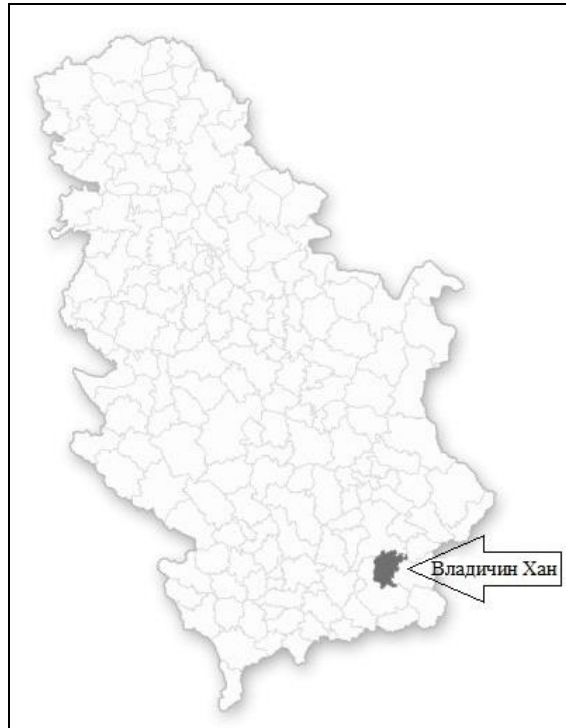
Извор: Републички завод за статистику Србије, 2014, (књиге 23 и 24)

Проучавана област

Ових пет насеља: Костомлатица, Кукавица, Лебет, Прибој и Рдово припадају општини Владичин Хан и заузимају површину од 41,3 km². Проучавана насеља имају периферан положај, у односу на центар општине, развијеност инфраструктуре је незадовољавајућа, пољопривредни потенцијал је ограничен, а природни ресурси су тешко доступни.

Костомлатица се налази на југоисточним падинама Кукавице (1.441 m), 16 km западно од Владичиног Хана. У прошлости ово подручје је припадало старом селу, које се налазило на истој локацији. То потврђују остаци старог гробља. Пре ослобођења од Турака, Костомлатица и Срнећи Дол били су једно насеље (Стаменковић, 2001). Крајем 19. века број становника је износио 68 (10 домаћинстава), док се после Другог светског рата тај број утростручио – 203 становника (29 домаћинстава), а данас у овом селу живи свега 10 становника (7 домаћинстава).

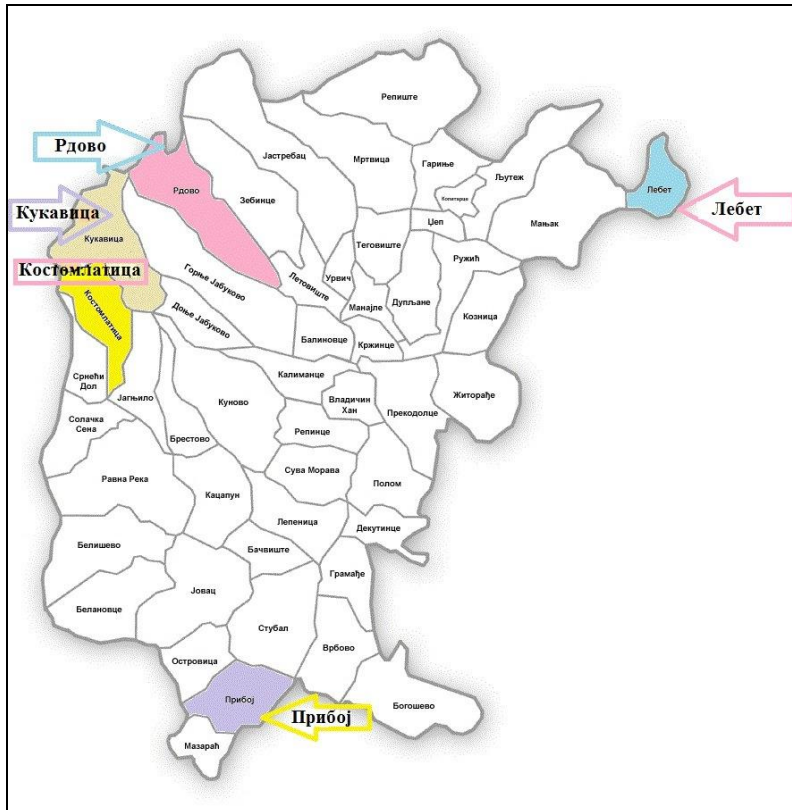
Кукавица се налази 7 km северозападно од Владичиног Хана, на надморској висини 1.170-1.230 m, на обронцима планине Кукавица. Ово село је расељено за време аустро-турских ратова и поново је насељено у 19. веку. Кукавица је два пута опустошена од стране Бугара и потпуно спаљена 1918. године (Стаменковић, 2001). Након ослобођења од турске окупације у овом селу живело је свега 52 становника (7 домаћинстава). Седамдесет година касније, становништво је удвостручено – 101 становник (20 домаћинстава), а данас на овом простору живи свега 19 становника (10 домаћинстава).



Слика 1. Карта Србије, локација проучаване области
<http://www.vladicinhan.org.rs/Opstine3/uploads/Maps/HanUSrbijiv.gif>

Лебет је село на десној страни потока Лебет, 18 km североисточно од Владичиног Хана, на надморској висини 950-1.000 m, на падинама планине Чемерник. Због великих миграција, куге и других фактора, село је расељено, а људи су поново населили ову област у 16. или 17. веку (Стаменковић, 2001). Након ослобођења од турске окупације, а према подацима из 1879. године у селу је живело 98 становника (13 домаћинства). Према попису из 1948. године живело је 304 становника (44 домаћинства), а данас живи свега 63 становника (25 домаћинства), што је много мање у односу на број становника од пре 135 година.

Прибој се сада налази на надморској висини 350-460 m, али је раније био смештен на вишој надморској висини, на планинским падинама. Удаљен је 12 km од Владичиног Хана (Стаменковић, 2011). На крају 19. века на овом простору живело је 332 становника (49 домаћинства), према попису из 1948. године живело је 536 становника (108 домаћинства), а данас село броји 296 становника (114 домаћинства).



Слика 2. Карта анализираних насеља

Source: <http://www.vladicinhan.org.rs/Opstine3/uploads/Maps/MapaNaseljav.gif>

Рдово лежи између Рдовског и Зебинског потока (притока Јужне Мораве), 7 km југозападно од Владичиног Хана, на надморској висини 600-1.010 m. Према предању, старо село нестало је због куге, а ново је формирано у 18. веку (Стаменковић, 2001). Крајем 19. века, турски окупатори повукли су се из ове области и тада је у Рдову је живело 130 становника (18 домаћинстава). Седамдесет година касније број становника се повећао и бројао је 390 становника (65 домаћинстава), а према последњем попису из 2011. године број становника је опао – 80 становника (41 домаћинство).

Резултати истраживања

Након периода 1948-1953., а у Лебету до 1961. године, када је број становника растао или стагнирао, наступа период константног опадања броја становника, осим у Прибоју, где је индекс пораста становника за период 1981-1991 износио 117, а за период 1991-2002 износио је 100. У свим осталим селима број становника је опадао. Највећи пад забележен је у последњој деценији. Током 63 године (Табела 1), број становника у

Прибоју је преполовљен, у Лебету и Рдову остала је само петина становништва, у Кукавици нешто мање, а у Костомлатици остало је свега 5% становника у односу на првобитан број. Ситуација је јаснија ако посматрамо промене у броју домаћинстава и њихову структуру. Број домаћинстава је константно опадао од 1961. године (у Кукавици од 1953. године). Благи раст забележен је у периоду 1981-1991. године у селима Прибој и Кукавица, а у периоду 1991-2002. године у селима Рдово и Прибој. Један од разлога за овај раст је промена у методологији пописа. Заправо, промењена је дефиниција стално насељеног становништва. Други разлог је пораст броја домаћинстава са једним чланом, као и оних са два или три члана. Процентуална заступљеност домаћинстава са једним или два члана, 2011. године, износила је 54% у Прибоју, 68% у Лебету, 80% у Рдову, 90% у Кукавици (уједно, забележено је само једно домаћинство са три члана) и 100% у Костомлатици. Чак и 20 година раније, стање је било такође лоше, када је однос ових домаћинстава у укупном броју био већи од половине у три села (Костомлатица 71%, Кукавица 65%, Рдово 52%), а у два села износио је трећину од укупног броја домаћинстава (Прибој 38%, Лебет 37%).

Прво насеље са негативним природним прираштајем било је Прибој (-5) 1971. године, док од 2002. године ни једно од проучаваних насеља нема позитиван природни прираштај (подаци добијени од Републичког завода за статистику, по захтеву). Ипак, главни разлог за негативан апсолутни пораст становништва је негативан миграциони салдо. Наиме, током периода 1971-1981. године је из свих пет села емигрирало 365 становника, а 1981. је њих 902 живело у проучаваној области. Такође, у периоду 2002-2011. године 200 становника је емигрирало, док их је 2011. живело 468, у свих пет села укупно.

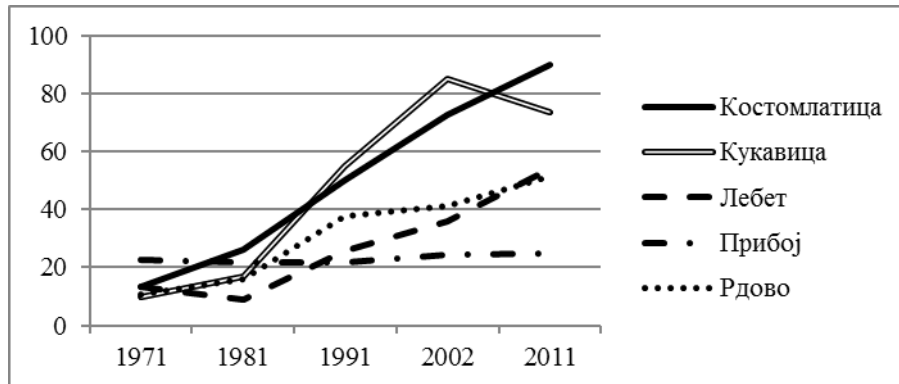
Просечна старост становништва показује да је ситуација била алармантна на самом почетку анализираних периода (Табела 2). Просечна старост становништва 1971. године у овим селима била је 30 година (у неким чак и виша), док је 1981. године просечна старост становништва износила 40 година, а у Кукавици чак 44. Данас је просечна старост становништва Костомлатице 76,3 године. Најмлађи становник је мушкарац и припада кохорти 40-44, а након њега два мушкараца и жена који припадају кохорти 70-74. Села, као што је ово, препуштена су судбини већ годинама уназад, али анализе и систематизација еволуције српских села у последњих 50 година могу довести до решења за обнову насеља која још нису захваћена наведеним процесима. Неопходне су инвестиције државе, као што су субвенције, реконструкција инфраструктуре, улагање у водоснабдевање и санитарну мрежу, као и популаризација традиције и живота на селу итд.

Табела 2 – Просечна старост становништва

	1971	1981	1991	2002	2011
Прибој	39.1	39.7	37.7	40.7	44.0
Рдово	32.4	37.7	48.5	51.8	63.9
Костомлатица	31.1	43.4	56.7	67.4	76.3
Кукавица	31.0	44.0	57.6	67.7	68.0
Лебет	30.2	32.8	39.8	45.4	54.9

Извор: Републички завод за статистику Србије
(1972, 1982, 1992 књига 4; 2003, књига 2; 2012, књига 2)

Добар показатељ демографског старења² је удео становништва преко 60 година у укупном становништву (слика 3). У периоду 1971-2011. године, становништво ни једне године није било младо. На ивици старења су били 1971. године Кукавица и 1981. године Лебет, док је становништво у осталим селима било изнад ове границе. Рдово је 1971. године имало између 10 и 12% становништва старијег од 60 година. Удео становништва од 60 и више година у свим осталим селима био је већи од 12%. Ово је показатељ демографског старења и указује на то да се становништво не може обновити природним путем. У Костомлатици тај проценат је 90%, у Кукавици 73,7%, више од половине у Лебету (54%) и Рдову (51,3%), а у Прибоју је константно око 24%. Поражавајућа је чињеница да у Рдову, Костомлатици и Кукавици не постоји ни један становник млађи од 15 година, а у Прибоју (17,6%) и Лебету (11,1%) тај удео је такође мали.



Слика 3 – Удео становништва старијег од 60 година у укупном становништву

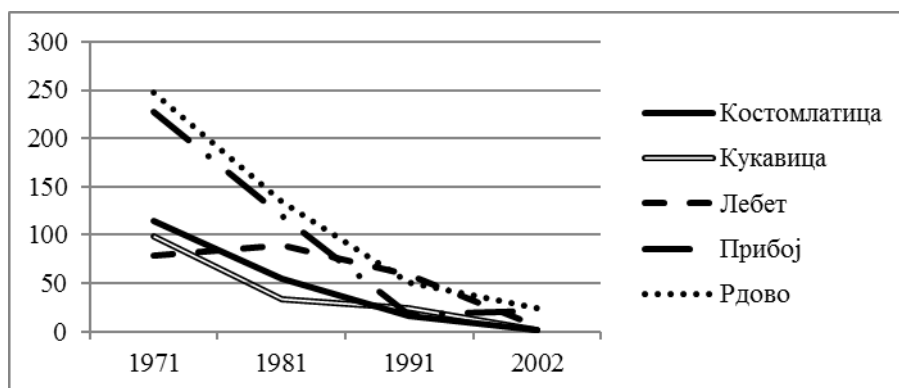
Природни прираштај је био позитиван само у периоду 1971-1984 године. У наредним деценијама је био константно негативан, док у Костомлатици

² Ако је удео становништва старијег од 60 година у укупној популацији (Ђурђевић, 2001):

мање од 8% онда је насеље младо
 између 8 и 10% онда је насеље на ивици старења
 између 10 и 12% онда је насеље у процесу старења
 већи од 12% онда је насеље старо.

није забележено ни једно рођење детета од 1980. године. Апсолутни раст становништва у Прибоју у периоду 2002-2011 био је -34%.

Стање у привреди се драстично променило, што се може видети на основу података из 1970-их. У овој области, наведене године, забележена је аграрна пренасељеност. Међутим, подаци из 2002. године указују на сасвим другачију ситуацију (слика 4). Наиме, 12 година раније у Костомлатици је био један становник запослен у пољопривреди, у Кукуавици два, а у Лебету шест. У Прибоју и Рдову било је више од 20 становника запослених у пољопривреди. Ако узмемо у обзир промене у броју становника, старосне структуре, као и константан пад броја пољопривредног становништва, закључићемо да у два, од укупно пет анализираних села, постоји свега неколико људи запослених у пољопривреди. Приход од пољопривреде имало је свега 82 домаћинства у општини Владичин Хан, према попису из 2011. године (Републички завод за статистику Србије, 2013, књига 13).



Слика 4. Опадање броја пољопривредног становништва 1971-2002 године

Истраживање је обухватило ових пет села јер се налазе на највишим надморским висинама у општини Владичин Хан и била су међу првим жртвама сеоског егзодуса. Анализирани социо-демографски подаци показују да наведени проблеми имају дубоке корене (од почетка посматраног периода), и како њихово решавање није у складу са трендовима модерног друштва. Ова слика може бити универзална и указивати на проблеме већине села на ширем простору југоисточне Србије. Насеља која су у категорији „старих“ требало би да послуже као пример насељима која су у процесу старења, како би избегла исту судбину. С обзиром да природна обнова становништва није могућа, једно од решења било би досељавање становништва и економска улагања државе у ове крајеве.

Закључак

Да ли је ишчезавање села неоспорно последица индустријализације и урбанизације, и да ли је чак пожељно у складу са савременим изазовима модернизације? Можда је жеља да се постане део „глобалног села“, као штетан ефекат, довела до формирања термина „остала насеља“. Насеља у Србији деле се на градска и остала. Термин, сам по себи, указује на то да је неопходна нова класификација. Како би се избегао потпуни нестанак ових насеља, неопходно је да се предузму посебне мере за економски развој, јер је постојање насеља њиме условљено, док са друге стране економски раст зависи од људског капитала.

Живимо у ери глобализације. Инстант поп култура прети да угрози дугогодишњу традицију. Ако не постоје стратегије, креиране и имплементирани да представљају традицију, а које показују да она није застарела и да је идентитет нације безвременски, постојаће проблем за опстанак народа. Губљењем наслеђа, можемо лако да залутамо и стопимо се са туђим пејзажима. Годинама уназад чини се да су управо ти туђи пејзажи атрактивнији, и да су идеално место за бег. Породица, као основна ћелија друштва, бледи у модерним трендовима. Да ли је породица застарели начин организовања људи у групе или је нападнут као најјача карика? Сме ли Србија, након пола века депопулације, уопште да постави себи ово питање?

Захвалност

Рад је резултат пројекта број 47007 који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије

Списак литературе

- Baumann, M., Kuemmerle, T., Elbakidze, M., Ozdogan, M., Radeloff, V.C., Keuler, N.S., Prishchepov, A.V., Kruhlov, I., Hostert, P. (2011). Patterns and drivers of post-socialist farmland abandonment in Western Ukraine. *Land Use Policy*, 28(3), 552-562
- Bošković, M. (2003). *Transnacionalni organizovani kriminalitet*. Beograd: Policijska akademija.
- Božić, M. (2012). Ekonomska uslovljenost demografskih tokova u regionu Toplice. *Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost*. Centar za naučnoistraživački rad SANU i Univerziteta u Nišu, 133–147.
- Cvetanović, S., Nikolić, M. & Ilić, V. (2012). Ključne karakteristike demografskih i privrednih kretanja južne i istočne Srbije. *Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost*. Centar za naučnoistraživački rad SANU i Univerziteta u Nišu, 127–142.

- Djurdjev, B. (2001). Osnovne tehnike u demografiji. Zmaj, Novi Sad.
- Glamuzina, M. (1996). Demografski aspekt nestajanja starih i stvaranja novih naselja u delti Neretve. *Geoadria. Hrvatsko Geografsko društvo*, 1(1), 59-72
- Gregory, N.J. (2012). Internal Migration: Twentieth Century and Beyond. Oxford Encyclopedia of American Social History. Oxford University Press, New York, 540-545
- Krstić, B. (1994). Kosovo između istorijskog i etničkog prava. Kuća Vid, Beograd
- Marković, Lj. (2012). Nova strategija društvenog razvoja i demografska obnova – put opstanka i napretka Srbije. *Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost*. Centar za naučnoistraživački rad SANU i Univerziteta u Nišu, 85–90.
- Mitrović, M. (2011). Demografska reprodukcija, populaciona politika i održivi ruralni razvoj u Srbiji. *Stanovništvo jugoistočne Srbije. Demografska reprodukcija i socio-kulturna dinamika*, Centar za naučna istraživanja SANU i univerziteta u Nišu, 47–62.
- Mišović, S. (2009). Uzroci opadanja prirodnog priraštaja stanovništva Srbije posle Drugog svetskog rata i njegove posledice. *Vojno delo* 61(3), 132-161.
- Mladenov, C. & Ilieva, M. (2012). The depopulation of the Bulgarian villages. *Bulletin of Geography. Socio-economic series*, 17, 99–107.
- OFID. (2007). Moving out of poverty – making migration work better for poor people. Department for International Development, United Kingdom
- Osnovne karakteristike domaćinstava 2011. (2013). Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Penev, G. & Marinković, I. (2012). Prvi rezultati popisa stanovništva 2011. S posebnim osvrtom na promenu broja stanovnika jugoistočne Srbije. *Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost*, Centar za naučnoistraživački rad SANU i Univerziteta u Nišu, 21–42.
- Pinnila, V., Ayuda, M. I. & Saez, L. A. (2008). Rural depopulation and the Migration Turnaround in Mediterranean Western Europe: A Case Study of Aragon. *Journal of Rural and Community Development* 3, 1–22.
- Rajović, G., Bulatović, J. (2013). Characteristics of housing in rural villages: the case northeastern Montenegro. *International Letters of Social and Humanistic Sciences* 6, 24-35.
- Rašević M. (2008). Da li je evidentirani broj abortusa u Srbiji realan?. *Stanovništvo* 2, 7-21.
- Републички завод за статистику Србије (1972). Становништво по полу и старости. Попис становништва и станова 1971. Резултати за становништво и домаћинства по насељима и општинама, општина Владичин Хан, Београд
- Републички завод за статистику Србије (1982). Становништво по полу и старости. Попис становништва, домаћинстава и станова 1981. Коначни резултати по насељима, општина Владичин Хан, Београд
- Републички завод за статистику Србије (1992). Старост и пол 1991., књига 4, Београд

- Републички завод за статистику Србије (2003). Старост и пол 2002., књига 2, Београд
- Републички завод за статистику Србије (2012). Старост и пол 2011., књига 2, Београд
- Републички завод за статистику Србије (2013). Основне карактеристике домаћинства, књига 13, Београд
- Републички завод за статистику Србије (2014). Упоредни преглед броја становништва 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991., 2002. и 2011., књига 20, Београд
- Републички завод за статистику Србије (2014). Упоредни преглед броја домаћинства 1948-2011. и станова 1971-2011., књига 21, Београд
- Sorokin, P. & Zimmerman, C. (1931). *Principles of Rural-Urban Sociology*. New York: Henry Holt and Company.
- Стаменковић, С. (2001). Географска енциклопедија насеља Србије. Универзитет у Београду, Географски факултет
- Стаменковић, С. & Гатарић, Д. (2006). О антропогеографским истраживањима насеља југоисточне Србије. Гласник Српског Географског друштва, 86(1)
- Stepić, M. (2012). Kosovo i Metohija, postmoderni geopolitički eksperiment. Institut za političke studije, Beograd.
- Stojiljković, D. (2011). Negativan prirodnih priraštaj stanovništva Srbije. U: Stanovništvo jugoistočne Srbije: demografska reprodukcijai socio-kulturna dinamika. *Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu*, 75–82.
- Šljukić, S. (2011). Demografski aspekt ruralno-urbane ravnoteže kao jedan od preduslova opstanka srpskog društva. *Stanovništvo jugoistočne Srbije: demografska reprodukcija i socio-kulturna dinamika. Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu*, 63–73.
- Vartiainen, P. (1989). The End of Drastic Depopulation in Rural Finland: Evidence of Counterurbanisation?. *Journal of Rural Studies*, 5(2), 123–136.
- Xie, H., Wang, P., Yao, G. (2014). Exploring the Dynamic Mechanisms of Farmland Abandonment Based on a Spatially Explicit Economic Model for Environmental Sustainability: A Case Study in Jiangxi Province, China. *Sustainability*, 6, 1260-1282

<http://www.vladicinhan.org.rs/Opstine3/uploads/Maps/HanUSrbijiv.gif>

<http://www.vladicinhan.org.rs/Opstine3/uploads/Maps/MapaNaseljav.gif>